הרב ד״ר רצון ערוסי

יהדות ודמוקרטיה במשנת הרמב״ם וחזונו

הנושא ״יהדות ודמוקרטיה במשנת הרמב״ם״,* להבדיל מהנושא הכללי, יהדות ודמוקרטיה, יש בו יתרון ויש בו חיסרון. החיסרון הוא שיש בו מסגרת מגבילה, משנת הרמב״ם, והיתרון, כי משנת הרמב״ם היא ייחודית, ויש לה משקל סגולי, מאחר שהרמב״ם היה איש הלכה מובהק, והוא קיבץ את כל ההלכות שבתורה אחת לאחת, ובהן גם תורת המשטר בישראל. הרמב״ם היה גם איש חזון, ומכאן אולי שם כנס זה, כנס ״חזון הרמב״ם״. ויש יסוד גדול להניח שהרמב״ם היה בדעה שיסוד היהדות בכלל, והמשטר בפרט, הוא אמנם יסוד הלכתי מוצק, אבל אפשרות קיומם באופן מלא תלויה רק בהתקיים החזון של היהדות בכלל ושל המשטר בפרט. וכך יוצא שיש ליהדות שתי פלטפורמות שאי אפשר להתעלם מהן, הפלטפורמה של המצוי (=המציאות), והפלטפורמה של הרצוי, של האידיאל, של החזון. לכן מה שנראה לרבים כסתירה או סתירות מבחינה ההלכתית, הוא תוצאה של הפרדה בין המצוי לבין הרצוי או התעלמות מן הרצוי, משום שאולי חשבו שהרצוי הוא עניין של אידיאל, ואינו עניין לחיי המעשה שבכל יום ויום. ואינו כן. כאמור, ביהדות אין להתעלם מן הרצוי, כי אחת היא אמונתנו, שהרצוי יהיה למצוי. וכל המודלים ההלכתיים שנראים לנו עתה רחוקי המציאות יהיו לעתיד לבוא, לכשיוכשרו בני אדם לכך.

יהדות ודמוקרטיה – הילכו יחדיו?!

בשאלה זו, יהדות ודמוקרטיה הילכו יחדיו, הובעו לפחות שתי עמדות עקרוניות, שלכאורה הן שליליות, אחת מן הזרם הלא דתי ואחת מן הזרם הדתי. אנשי הזרם הלא דתי רואים בדמוקרטיה את חזות הכל, את המשטר הנאור ביותר: שלטון העם, חירות, חופש הדיבור, שוויון ועוד ועוד. וממילא, לדידם, אי אפשר שהדמוקרטיה תלך בד בבד עם משטר הלכתי, שהוא מלוכני, מלך ממונה על ידי הקב״ה או על ידי שליחיו. משטר שיש לו דינים שאולי אינם רצון העם, כי הם מונחתים מלמעלה למטה, מאת ה׳ אל מאמיניו. לכן, להבנתם, משטר זה בוודאי אינו יכול ללכת יחד עם דמוקרטיה.

ואמנם אנשי הזרם הלא דתי, אליבא דאמת, לא היו רוצים לחלוטין את תורת היהדות בכלל ואת תורת המשטר של היהדות בפרט, בבחינת ״אבן מאסו הבונים״.[1] אבל

* הרצאה בכנס החזון של הרמב״ם, כ״ב בטבת התשע״ב, מפעל משנה תורה, בישיבת ״אור וישועה״ בחיפה.

כיוון שאנו נמצאים במדינת ישראל, דתיים ולא דתיים, ואנו חייבים להתקיים ביחד, לכן אנשי הזרם הלא דתי, אף על פי שהם ממשיכים לדבוק מבחינה עקרונית באמונתם שהמשטר הדמוקרטי הוא המשטר הנאור, הם מסכימים מבחינה מעשית לשמור על גשר, קשר עם היהדות. זו היא פחות או יותר גישת הזרם הלא דתי.

לעומת זאת, יש בזרם הדתי מי שאומרים שדמוקרטיה ויהדות אינם יכולים לחיות יחד, כיוון שהם שני עולמות ושיטות שונים לגמרי. אבל גם הם סבורים שהם משלימים בלית ברירה עם המשטר הדמוקרטי, תוך שהם ממשיכים לדבוק רק בתורת ישראל. ומתי וכיצד תתקיים ותתגשם תורת המשפט לפי תורת ישראל, זו שאלה בפני עצמה, אך הם כאילו אנוסים על פי הדיבור רק מפני שהם חיים היום בתוך משטר דמוקרטי.

אולם יש בקרב העוסקים בתורה ומצוות מי שסבורים שיכול להיות שהדמוקרטיה והמשטר על פי התורה אינם מנוגדים כל כך, ושייתכן שיש בהם הרבה צדדים של שוויון ודמיון, והם מתנגדים לומר שיהדות ודמוקרטיה הם שני עולמות.

ויש מי שסבורים שהתורה עתידה לאמץ את המשטר הדמוקרטי, כי כוחו מהסכמת העם.[2] לדעתם, לפי ההלכה, אפשר לאמץ משטרים מתוקנים של הגויים אם הם נאורים ושאין בזה שום איסור.[3]

ויש מי אומרים שהדמוקרטיה המודרנית אינה שיא השלמות, ויש בה חסרונות וגם דברים שליליים. אדרבה, יש גילויים דמוקרטיים נפלאים בתורת ישראל העולים לאין ערוך על הדמוקרטיה המודרנית, כך שאין לדחות את תורת ישראל מפני הדמוקרטיה, ויש אולי לנסות ולשפר את הדמוקרטיה המודרנית בהארות דמוקרטיות נפלאות שיש בתורת ישראל. הדברים בשלב זה נראים מאוד כלליים. להלן נתייחס אליהם קצת יותר בפירוט.

אליבא דאמת, לכאורה ניתן ללמוד ממציאות חיינו הלאומיים בתפוצות הגולה במשך אלפי שנים שהרבה קהילות התנהלו על ידי מוסדות נבחרים שנבחרו באופן דמוקרטי. בספרות ההלכתית יש חומר רב שניתן ללמוד ממנו שהיו קהילות הרבה שהיו

1 תהילים קיח,כב. ועיין בדברי הרד"ק שם. וזה לשונו: "'אבן מאסו הבונים'. אם על ישראל נאמר, יקרא כל ישראל בכלל אבן, כמו (בראשית מט,כד): 'רועה אבן ישראל', על דרך משל, כי ישראל עיקר העולם, שמקיימים בנין העולם בחוקיהם ובמשפטיהם על בני אדם. והנה ישראל היו מאוסים בגלות והיו מואסים אותו הבונים, כלומר המלכים, מלכי הארץ, מאסו זאת האבן, שתהיה אפילו אחת אבני הבנין, כל שכן שתהיה פינה, כלומר שמחשבתם שאין צורך לעולם בהם, ויחשבו לכלותם, והנה בעת הישועה, 'היתה לראש פנה', כמו שיעשה האדם פינות הבית באבנים גדולות ויפות, להעמיד ולקיים אבני הבנין, כן יהיו ישראל לעתיד לבוא יהיו לראש פנה, ויהיו קיום העולם".

2 הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, חלק א, תשכ"ו, עמ' עז–עח.

3 שהרי משה למד מיתרו סדרי שלטון ומשפט. אברבנאל, מלכים א, כרך ג, השער השלישי, ולדעתו, הנביאים אינם מתעסקים בדברים שפלים כאלה, ולכן הם לומדים זאת גם מן הגויים.

בהן מוסדות נבחרים ותקנות הקהל שנתקבלו בהצבעה של רוב. הקהילות התנהלו באורח דמוקרטי, ויש מהן שהיו בבחינת מדינה בתוך מדינה.[4] לפי זה, יש מקום בתורת היהדות לדמוקרטיה, והדמוקרטיה יכולה להיות קבילה בהלכה. ואכן, ההיסטוריה הלאומית שלנו באלפיים שנות גלות היא הוכחה לקיומם של חיים דמוקרטיים בקהילות בניהולם של מוסדות נבחרים על פי ההלכה. וכך יוצא שתורת ישראל פתוחה גם למציאות חיים דמוקרטית.

ואף על פי שיש קהילות שלא התנהלו באורח דמוקרטי למדי, הרמב״ם מלמד אותנו עקרון מנחה: כל ההלכות מדאורייתא או מדרבנן נקבעות על פי הרוב, והן מתייחסות לרוב המקרים[5] ולא למיעוט המקרים.

כמו כן, נראה לי שאסור לומר שאין ללמוד מן המציאות שהייתה בגולה ומן המציאות העתידה להיות בגאולה, שהרי לכאורה, הדברים הם קל וחומר, ומה אם בתנאי גולה התנהלו חיינו הלאומיים באורח דמוקרטי, בתנאי גאולה על אחת כמה וכמה. כי עובדה היא שההלכה הכירה בחיים הדמוקרטיים שהיו לנו בקהילות בגולה, ויש בזה הוכחה שהדמוקרטיה אינה נטע זר ביהדות, ובוודאי שאינה סותרת את ערכי היהדות. כמובן, נצטרך להלן להתייחס למודל המשטר שיש בהלכה, שהוא מלוכני, ולפי הרמב״ם, הוא בבחינת מצווה. כמו כן נצטרך לסייג או להסתייג מגילויים שליליים שיש בדמוקרטיה המודרנית, שבוודאי אינם עולים בקנה אחד עם ערכי היהדות.

הדמוקרטיה לאור משנת הרמב״ם

כל מי שאמון על משנתו של הרמב״ם, יש לו לכאורה קושי כפול בחיים במשטר דמוקרטי, הן בגין העובדה שלפי הרמב״ם יש מצוות עשה למנות מלך,[6] הן בגין העובדה שלדעת רבנו, המלך המשיח עתיד להחזיר את מלכות דוד כפי שהייתה ולייסב את משפט התורה, הלכה למעשה, כדברי רבנו. וזה לשונו:[7]

> המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה, הממשלה הראשונה, ובונה מקדש, ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרים כל המשפטים בימיו שהיו מקודם, מקריבים קורבנות, ועושים שמיטין ויובלות, ככל מצוותן האמורה בתורה.

ועל כן ניתן לומר, לכאורה מתוך דאגה, ובמליצה, ״אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצת אשקלון״ (שמ״ב א,כ), כי בוודאי במשטר הדמוקרטי שנוהג היום במדינת ישראל תהיה

4 עיין בספרו של פרופ׳ מ׳ אֶלון, המשפט העברי בפרקים העוסקים בתקנות הקהל, בהרחבה מרובה.

5 מורה הנבוכים, חלק ג, פרק לד.

6 ספר המצוות, עשין, קעג.

7 הלכות מלכים, פרק יא, הלכה א.

התנגדות קשה ונמרצת ליישום דברי הרמב״ם הלכה למעשה. אך הרמב״ם הוסיף וכתב בעניין מלכות המשיח דברים תקיפים ונוקבים:

> וכל מי שאיננו מאמין בו, ומי שאינו מחכה לביאתו של מלך המשיח, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבנו.

אלו הם דברי הרמב״ם, הידוע כרציונאליסט, כך שהרבה אופציות לפי הרמב״ם אין לנו. ואין אנו יכולים להשתעשע ולומר שנסתפק בדמוקרטיה, כי אליבא דהרמב״ם, ״כל מי שלא מאמין בו [במלך המשיח] או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבנו״. אמנם השואל עשוי לשאול מה הקשר בין האמונה במלך המשיח לבין האמונה במשה רבנו? ומדוע מי שאינו מאמין במלך המשיח הוא ״כופר בתורה״? הרי יכול האדם לכאורה להאמין בכל התורה כולה, אבל בעניין המלך המשיח להעדיף או להשלים עם משטר דמוקרטי נאור. על שאלה זו משיב הרמב״ם:

> שהרי התורה העידה עליו, שנאמר: ״ושב ה׳ אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך״ וגו׳ ״אם יהיה נדחך בקצה השמים״ וגו׳ ״והביאך ה׳״. ואלו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים, אף בפרשת בלעם נאמר ושם נבא בשני המשיחים, במשיח הראשון שהוא דוד שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שעומד מבניו שמושיע את ישראל מיד בני עשו, ושם הוא אומר: ״אראנו ולא עתה״ – זה דוד. ״אשורנו ולא קרוב״ – זה מלך המשיח. ״דרך כוכב מיעקב״ – זה דוד. ״וקם שבט מישראל״ – זה מלך המשיח. ״ומחץ פאתי מואב״ – זה דוד. וכן הוא אומר: ״ויך את מואב וימדדם בחבל״. ״וקרקר כל בני שת״ – זה המלך המשיח שנאמר בו: ״ומשלו מים עד ים״. ״והיה אדום ירשה״ – זה דוד. שנאמר: ״ותהי אדום לדוד לעבדים״ וגו׳. ״והיה ירשה״ וגו׳ – זה המלך המשיח שנאמר: ״ועלו מושיעים בהר ציון״ וגו׳.

הרמב״ם מביא דברים המפורשים בתורה על עתיד עמנו ואת האסמכתות שאכן באמת כבר משה רבנו קיבע בפרשת בלעם את הופעת מלך המשיח העתיד לבוא. כך יוצא אפוא שמי שאינו מאמין במלך המשיח כופר בנבואת משה ובתורה. ומאליה עולה השאלה: מה דעת רבנו על הדמוקרטיה הנהוגה בימינו, ומהו המשטר האידיאלי האמור להיות בארץ הקודש לעתיד לבוא.

גישות והנחות מטעות שהן מוטעות ומופרכות מיסודן

מי שדוגלים רק בדמוקרטיה ומי שדוגלים רק במשטר התורה צריכים לדעת שטעות לחשוב שרק שיטה משטרית או משפטית לאומית יכולה להתקיים על פלטפורמה אחת

ושאין זולתה. כל הסובר כן, יש לו ראייה חד ממדית. והראייה החד ממדית הזאת בטעות יסודה והיא מטעה. היא אינה נכונה. היא פשוט מוטעית.

לצורך זה נעיין בדברי הרמב"ם, כשהוא דן בהבדלים הדתיים והאמוניים שיש בין היהדות והנצרות והאסלאם, אשר לכאורה אין שום גשר, ולא יהיה שום גשר, מגשר בין הדתות האלו לעולם. וזה לשונו:[8]

> אף ישוע הנצרי, שדמה שיהיה משיח, ונהרג בבית דין, כבר נתנבא בו דניאל, שנאמר "ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו" (דניאל יא,יד). וכי יש מכשול גדול מזה, שכל הנביאים דברו שמשיח גואל ישראל ומושיעם ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותן, וזה גרם לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי ה'?!.
> אבל מחשבות בורא העולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו, ולא מחשבותינו מחשבותיו, וכל הדברים האלו שלישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו, אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר "כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפניה ג,ט).
> כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה, אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות.
> ואלו אומרים דברים נסתרים יש בהן, ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא, מיד הם כולם חוזרים ויודעים ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעום.

הרי שאפילו בין שלוש הדתות הללו, אשר לכאורה תהום פעורה ביניהן, הרמב"ם מוצא גשר בעבר ובהווה, ולדעתו הגשר ילך ויתבסס בעתיד עד לאחדות ביניהן. ומסתבר שאי אפשר ליהדות שאמונתה האמתית בה' אחד תופץ בעולם כולו בלי הנצרות והאיסלם.[9] הרי ששיטה אמתית זקוקה לגורם מסייע. וכך יוצא שהיהדות תבוא לידי ביטוי מושלם רק על ידי שילוב העבר עם ההווה והעתיד ושילוב המצוי עם הרצוי. ולא נכונות השיטות שהתייחסותן צרה וחד ממדית.

ואם בין הדתות האמורות, שתהום פעורה ביניהן, כך הוא הדבר, על אחת כמה וכמה בין היהדות והדמוקרטיה, שעל אף ההבדלים התהומיים ביניהן, המעיין בהן היטב ימצא שהיה קשר ביניהן, יש קשר ביניהן, ויהיה קשר אמיץ ביניהן בעתיד.

8 הלכות מלכים, פרק יא, הלכות י–יג.

9 עיין הערת מהרי"ק ז"ל על דברי רבנו בדבר טיב היישוב שהנצרות והאסלאם מיישבות את הדרך לאמונת היהדות באל אחד, בהערה י. ושם גם הפנה לדברי הכוזרי, מאמר ד, כג, שכתב דברים דומים לדברי רבנו.

ומכאן לעניין המשטר. לדעת הרמב״ם, אף על פי שלכתחילה המשטר המלוכני הוא רק מלכות בית דוד, אבל יש מצבים היסטוריים חריגים המוכרים בהלכה, שהמלך אינו ממלכי בית דוד, כמו שאומר הרמב״ם:[10]

> נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצווה, ונלחם מלחמות ה׳, הרי זה מלך, וכל מצות המלכות נוהגות בו.

ומוכרחים לומר שדברי רבנו אלו צריכים למודעי, שהרי אם יש לנביא בישראל סמכות להמליך מלכים שאינם מבית דוד, כיצד סמכות זו עולה בקנה אחד עם החובה למנות מלך ושיהיה מבית דוד, ועם החובה להאמין שבעתיד יהיה מלך משיח מבית דוד.

אולם דומה שהרמב״ם בעצמו הרגיש בכך והשיב:

> אע״פ שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך, שהרי אחיה השילוני העמיד ירבעם ואמר לו: ״והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצוך ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד״ וגו׳, ואמר לו אחיה: ״ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלים״.

יש לזכור שאחיה השילוני היה נביא שהאריך ימים ושימש גדולי עולם, והוא מינה למלך, לא פחות ולא יותר, את ירבעם. אך הוא אמר לירבעם בראשית דרכו, ״והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצווך, ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד״, ״ולבנו [של דוד] אתן שבט אחד, למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלים״.

אלא שירבעם סירך את דרכיו, וחטא והחטיא את ישראל, ולפיכך המלכות שייסד, נפלה בסופו של דבר. אבל למדנו לפי דרכנו שיש שני מסלולים של מלכות בית דוד, המסלול לנצח, וצריך להאמין בו, והמסלול של חיי המעשה, שיש שנסיבות החיים – מדיניות, פוליטיות, חברתיות – מחייבות לסטות מן המסלול לנצח. במקרה זה, נביא בישראל יכול למנות מלך משאר שבטי ישראל, אבל במעשהו זה של הנביא, שהוא מעשה חריג, בבחינת צורך שעה, אין דוחקים את האמונה במלכות בית דוד, אלא אנחנו מחויבים להאמין במלך המשיח מבית דוד ושהחזון הזה יתממש.

נמצינו למדים שהיהדות מתנהלת על שתי פלטפורמות, על המצוי ועל הרצוי. לכן כשבודקים את דעת ההלכה בשאלת סוג המשטר, כגון הדמוקרטיה, חייבים לעיין הן במצוי הן ברצוי. ורבים שדנו ביחס בין היהדות לבין הדמוקרטיה עסקו בשאלת דעת ההלכה מבחינת המצוי בלא קשר לרצוי, לאידיאל, לחזון, ובתמורות העתידות להתחולל באנושות בכלל ובעמנו בפרט.

10 הלכות מלכים, פרק א, הלכה ח.

יהדות של בדיעבד או לכתחילה

כאמור, ההלכה בנויה על שתי פלטפורמות, המצוי והרצוי. הרצוי, הוא החזון, האידיאל. ואחת היא אמונתנו שהוא יהיה, ואי אפשר שלא להאמין בזה, מפני שמי שאינו מאמין בזה הוא כופר באחד מיסודות האמונה! אבל יש גם המצוי. לכן מי שסובר שתקנות הקהל והתנהלות חיי הקהילות בשנות אלפי גלות הן מסגרת של בדיעבד הוא טועה ומטעה. רעיון זה אינו נכון. כי ההלכה מצויה על פלטפורמה חשובה מאוד, הפלטפורמה של המצוי. אבל אין ההלכה מתגלית במלוא אמתותה ובשלמותה והודה והדרה בלי הרצוי, בלי האידיאל, בלי החזון העתיד להתגשם. צא וראה. יש הלכות מלכים והלכות סנהדרין להרמב״ם והן הלכות מדוקדקות: סנהדרין של שבעים ואחד, סנהדרין של עשרים ושלושה, מיתות בית דין, מלקות ודיני עדים והתראות. וההלכות הללו, לפי נסיבות חיינו, אינן ממומשות בימינו, ואי אפשר לקיים בהן באופן מעשי שום משטר תקין. וכאן עשוי השואל לשאול שאלה נוקבת מאוד, כלום היהדות היא יהדות של בדיעבד? התשובה לכך, היא כמובן לא באל״ף רבתי. לחלוטין לא! אין היהדות יהדות בדיעבד. אלא יש מציאות וחזון המשפיעים זה על זה, ואי אפשר לזה בלעדי זה. ופירושם של דברים הוא: בהלכה יש כללים כיצד עלינו לנהוג כשאין לנו סמיכה ואין לנו סנהדרין. יש לנו בימינו, במדינת ישראל, בתי דין הפועלים מכוח ההלכה, אף על פי שסמכויותיהם מצומצמות, דיני אישות ודיני ממונות רק מכוח שטר בוררות. ועל כך יש להתעצב.[11] אבל מבחינה הלכתית עקרונית, יש לבית הדין, גם של ימינו, סמכות רבת היקף לפעול מדין הוראת שעה, ואפילו בדיני עונשין. ולפי רבנו, יש דרך הלכתית לחידוש הסמיכה ולחידוש הסנהדרין, אלא שמבחינה מעשית המשטר הנוכחי במדינת ישראל לא יאפשר לכל בית דין למצות את סמכותו ההלכתית.

אולם כאמור, ההלכה מושתתת על שני יסודות, המצוי והרצוי, כלומר האידיאל, המבוסס על חזון שיתגשם, ואז ההלכה הנראית לנו בדורנו זה כבלתי רלבנטית, תהיה מבוקשת כשיתחוללו תמורות רוחניות, והן תתחוללנה, ורבים ישחרו אל פתחה, והיא תתיישם הלכה למעשה. ואכן יום יבוא שנזכה בו בעזרת השם יתברך לאור וישועה, כי הישועה תבוא מתוך אור התורה והאמונה שיואר באור נגוהות לעתיד לבוא.

11 כאן המקום לציין שלאבותינו בתימן היה להט משיחי גדול, ועלו לארץ הקודש רק לשם שמים, בשמחה רבה על אף עניים בלי שום ציפייה לסל קליטה ומבלי לדעת לאיזו מציאות חיים הם יגיעו. וכשהגיעו לארץ, אבותינו נשקו את אבני ארץ הקודש. על דרך דברי דוד המלך ע״ה (תהילים קב,טו): ״כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו״. וראה שם באבן עזרא וברד״ק. ועיין כתובות קיב ע״ב. וכלשון רבנו הרמב״ם (הלכות מלכים, פרק ה, הלכה י): ״**גדולי החכמים** היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה. וכן הוא אומר: ׳כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו׳״. ובכל זאת, היו מזקנינו שכאשר נחשפו למציאות הרוחנית הקשה בארץ הקודש, חילוניות, מתירנות ועוד, אמרו בכאב: ומפני חטאינו **גלינו לארצנו**, במקום **גלינו מארצנו** כנוסח התפילה במוסף המועדים.

חסרונות הדמוקרטיה המודרנית וחולשותיה

ולא רק שהדמוקרטיה אינה מושלמת, יש לה חסרונות וחולשות למכביר. עינינו רואות ולא זר, כיצד הדמוקרטיה קרובה לעתים לאנרכיה, למפגינים אשר אינם מסתפקים במאבקים רק מכוח צדקת עניינם, ומפגינים כוח ואלימות ועזות פנים. עינינו רואות ולא זר, שבהרבה מקרים יש ספק גדול אם הדמוקרטיה המודרנית היא אמתית, בגלל הקשר האמיץ בה בין הון ושלטון, ובגלל קשר אמיץ בין התקשורת לשלטון, והיא נתפסת כגורמת להתפרקות מן הערכים. כל אדם נוהג כראות עיניו. הקשר בין הפרט לבין הכלל מתרופף. התא המשפחתי מתפורר. המתירנות הולכת וגואה. השימוש בסמים והשכרות והאלימות הולכים ומתרבים. חופש הביטוי הופך להפקרות הביטוי. וכן הלאה. אבל אפילו מערכת המשפט, האמורה להגן על הדמוקרטיה, יש כבר אי אימון הולך וגובר בה, מפני שהרכבה אינו מייצג את מגוון הדעות בחברה. להלן נוכיח שיש לה גם קושי מובנה בהפעלת דיני עונשין ראויים.

כבר אמרנו לעיל שיש לבית דין הפועל על פי ההלכה סמכות לדון על פי דין תורה אידיאלי, ויש לו סמכות לדון בדינים של הוראת שעה. בית דין הדן בהוראת שעה מוסמך להעניש נאשמים שהורשעו בדיני עונשים יצירתיים ההולמים כל מקרה וכל זמן וכל מקום. מבחינה עקרונית הלכתית, בית דין הדן בהוראת שעה, אפילו בזמן הזה, יכול אף להוציא אדם להורג.[12] זה נשמע קיצוני, אבל למעשה זה לא נעשה, כי אנו אנשים אחראיים, משכילים, שקולים, בני אדם היודעים היכן אנו חיים. אולם ראוי לידע ולהודיע שההלכה אינה משאירה אותנו בחלל ריק בלא הסדר. יש לנו הסדרים הלכתיים לכל מצב ולכל מציאות חיים, אם רק נרצה. חשוב לדעת שבית דין הדן לפי הוראת שעה אינו מקובע לשיטה עונשית אחת. הוא יכול להעניש בכמה דרכים: בכסף, בביזוי, בחרם, במכת מרדות ועוד ועוד. לא כן בתי המשפט. הם כפופים לשיטה העונשית, שהיא בדרך כלל מענישה עונש דומה, מאסר, בגין מגוון עברות: גם הרוצח, גם האנס, גם הגנב, גם החייב ואינו פורע את חובו ועוד.

המשפטנים מתפארים על שהעונש הניתן לעבריינים הוא מאסר בבית סוהר. לדידם, המאסר הוא עונש שיש בו שיקום לעבריין. לכן הם מגחכים בשמעם שיש עונש מלקות במשפט התורה. והנה בפועל מתברר שהנאורות שאנשי המשפט הכללי מייחסים לעצמם אינה קיימת במציאות כלל, והגיחוך שהם מגחכים על משפט התורה אין לו צידוק. מתברר שעונש המאסר הוא עונש קשה. הוא אינו משקם, והוא מנוגד לערכי יסוד של חברה נאורה, כגון כבוד האדם וחירותו, **כי המאסר הוא שלילת חירות לתקופה ממושכת.** ולעבריינים "קשים" או "מסוכנים" עושים לעתים חוקן כדי לבדוק שמא בלעו סמים או מסוריות שהוגנבו להם על ידי מבקריהם. מבקריהם, בין זכרים בין נקבות, עוברים בידוקים יסודיים, לרבות אינטימיים, כדי שלא יסתירו בגופם סמים או מסוריות

12 רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ב, הלכה ד; הלכות סנהדרין, פרק כד, הלכה ד.

שנועדו לאסירים. כאמור, ברוב המקרים האסירים המשתחררים אינם משתקמים, ועוינים את החברה. הם למדו בכלא, זה מזה, להיות יותר ממוקצעים בתורת הפשיעה.

לעומת המאסר, נתאר לעצמנו שהיינו מלקים את העבריין, אף על פי שזהו עונש מבזה, ואולי מכאיב, אבל הוא בן חלוף. **יש לנענש חירות. והחירות היא נכס צאן ברזל לכל אדם באשר הוא אדם.** ואין לי ספק שיש בעונש המלקות כדי להרתיע וכדי לשקם הרבה יותר מן המאסר, אף על פי שאנשי המשפט הכללי הצליחו ליצור תובנה לא מוכחת, ולא נכונה, שכביכול המלקות היא עונש פרימיטיבי וארכאי יותר מן המאסר. אבל אין לך פרימיטיבי וארכאי ומבזה ומשפיל מלעשות חוקן לאסיר, ובדיקות אינטימיות למבקרו.

הנה כי כן, הראינו לדעת שיש גילויים שליליים מאוד בהתנהלות על פי הדמוקרטיה המודרנית. לכן אל לנו לחשוב שהדמוקרטיה המודרנית היא המאור הגדול. יש בה הרבה פעמים חושך ואפלה. לעומתה, גישת מורי ההלכה יש בה איזון בין גישה מעשית לבין גישה אידיאלית, שהרי בית דין הדן בהוראת שעה מושפע מבית דין שדן לפי דין תורה, שהוא דין אידיאלי, והוא משכיל באופן יצירתי להעניש כל נידון באופן שיש בו כדי להרתיע בעונש שאין בו שלילת חירות. כאמור, יש שהעונש הוא כספי. יש שהעונש הוא גופני. יש שהעונש הוא ביזוי בפני הציבור או איום לבזותו בציבור, ועוד. כל סוגי העונשים שיש בהוראת שעה במשפט התורה הם הרע במיעוטו, והם יותר יעילים, אלא שקשה לבני דורנו לקבלן, ואפילו לנסותם, כדי להשוות ביניהם לבין המאסר, וכל זה רק בגלל דעות קדומות. ואין ספק שכאשר יתקיים החזון, ויתחוללו תמורות רוחניות, ותרבה הדעת בעם ובאנושות, יוכשרו הלבבות, ותגבר ידו של משפט התורה ותהיה על העליונה.

לפי זה, אליבא דהרמב״ם, חובה להאמין במלך המשיח. מלך המשיח ישליט את משפט התורה, הלכה למעשה. ואף שהדבר אינו נראה מעשי, שיטת הרמב״ם תיבחן כשיתגשם החזון. וכיוון שלפי החזון, בימות המשיח תרבה הדעת, הרי מה שנראה לרבים מבני דורנו כארכאי ופרימיטיבי ובלתי דמוקרטי, יתגלה בעתיד שהוא הרבה יותר נאור, והרבה יותר מתקדם מכל עניין שיש בגישה הדמוקרטית המודרנית.

כדי לאשש את שיטתנו, ראוי לנו להתבונן באירועים המתרחשים בימינו בארצות האסלאם, המכונים ״אביב העמים״. מצד אחד, אירועים אלו יש בהם פוטנציאל לתמורות שיתחוללו בקרב עמי אותן הארצות, אבל אין ביטחון שהמהפכות המכונות ״אביב העמים״ הן ראשיתה של דמוקרטיה מודרנית בחברות שלא ידעו דמוקרטיה מהי ואפשר שבאמצעות הפוטנציאל הדמוקרטי של גורמי המהפכות האלה, תהיה התוצאה הפוכה, עליית כוחות דתיים מוסלמיים פנאטיים. לכן עדיין רב הסתום על המפורש בחיזוי תוצאות אירועים אלו. כך שהליכים דמוקרטיים אינם ערובה לחופש ולשוויון ולהתנהגות על פי ערכי יסוד אנושיים.

זאת ועוד. אנו מוצאים שמדינות דמוקרטיות מערביות מנסות להגן על הדמוקרטיה על ידי פסילת תנועות או מפלגות שלדעתן אינן דמוקרטיות ומסכנות את הדמוקרטיה. כיוצא בדבר, יש חברות דמוקרטיות מערביות האוסרות על נשים מוסלמיות ללבוש רעלות. כלום זה עולה בקנה אחד עם הדמוקרטיה הנאורה? יש חברות מערביות דמוקרטיות האוסרות על היהודים לשחוט בעלי חיים, שהם מחויבים בה על פי ההלכה. כלום אין בכך כפייה אנטי דתית? יתרה מזו, על פי הדמוקרטיה המודרנית, כל אדם רשאי להתלבש או להתערטל או לנהוג במתירנות, באופן שההתנהגות המתירנית ברשות הרבים פוגעת ברגשות בני אדם בכלל ושל דתיים בפרט. כלום זו דמוקרטיה אמתית?

כיוצא בזה גילויים של התנהלות אנטי דמוקרטית על ידי נושאי דגל הדמוקרטיה המודרנית. ואפילו בית המשפט העליון, שנחשב בעבר כביטוי עליון לדמוקרטיה המערבית המודרנית, יש היום מי שמפקפקים בזה, ולא רק דתיים וחרדים, אלא גם לא דתיים, וזאת משום שהרכבו נקבע בשיטת "חבר מביא חבר", והוא הפך להיות מורכב ברובו מבעלי האליטות, והוא מוניליטי בדעתו, ובמצב דברים זה הוא כבר אינו נחשב כקודש קודשים. הרי שגם בדמוקרטיה עדיין יש הרבה מה לתקן.

ללמדנו שהדמוקרטיה אינה המילה האחרונה. לא אני אמרתי זאת. כבר אמרו זאת גם גדולים בעולם מן הזרם הכללי, אשר ראו בה רק בחינת הרע במיעוטו והבינו את המגרעות שלה, ולכן אין צל של ספק שעד לימות המשיח אנו צריכים לנהוג בעוז ובגאווה, להתווכח עם אחינו ולהנחיל להם ערכים אמתיים של דמוקרטיה. להלן ניתן מספר דוגמאות:

א. בבית מחוקקים של מדינת ישראל, שהיא מוצגת כמדינה דמוקרטית, נבחרים מאה ועשרים חברי כנסת, כדי שיישאו ויתנו בינם לבין עצמם בהצעות חקיקה, ותתקבלנה הצעות כחוקים, רק לאחר שליבנו כל דבר היטב. בפועל אין זה המצב. יש ורק 12 ח"כים נמצאים במליאה, והחוק מתקבל ברוב ח"כים מתוך ה-12 שהופיעו לדיון. מציאות זו היא חרפה לדמוקרטיה. לעומת זאת, לפי ההלכה, כל 120 חברי הכנסת חייבים להשתתף בדיון על הצעות החוק, והחוקים אמורים להתקבל ברוב דעות של כל הח"כים שנבחרו, ולא ברוב דעות של הח"כים המצויים במליאה באותה עת. זאת בהתאם להלכה הקובעת שכל נבחר ונבחר ברמת השיפוט או ברמת מסגרות קהילתיות, נבחרי הציבור חייבים להיות נוכחים פעילים ולהשתתף בדיון ולהפרות אותו, ולא ליצור מחויבות קואליציונית או סיעתית, אלא מצפונית, לדון או להכריע ברוב מתוך הכל.[13] ומי שאומר שאין לו דעה בעניין הנדון אינו נחשב באותו המניין, וצריך שיבוא אחר במקומו (עיין רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק ח, הלכה ב). זו דמוקרטיה של אמת. ואיזה דמוקרטיה יש לנו היום? חלק מחברי הכנסת נמצאים באיזה משחק כדורגל, חלק מחברי

13 עיין שערי צדק, כרך א, במאמרו של הרב אברהם שרמן, "הכרעת הרוב בתקנות קהל רובו מתוך כולו", עמ' 239. עיין בספרי התורה והליכות עמנו, חלק א, פרשת משפטים, הכרעת הרוב, עמ' קסה–קסט.

הכנסת נמצאים במזנון, חלק מחברי הכנסת בשירותים, והחוק מתקבל ברוב מתוך מיעוט הנוכחים במליאה. כלום זו דמוקרטיה?! צריך בגאון ובעוז לתקוף זאת, כי ההלכה מדברת על כך ומתנגדת לדרכי הכרעות כאלה.

ב. חופש הביטוי. מה זה חופש הביטוי? בתורת ישראל אין חופש ביטוי אלא **חובת הביטוי**. "רבי יהושע בן קרחה אומר: מניין לתלמיד שיושב לפני רבו וראה זכות לעני וחובה לעשיר, מניין שלא ישתוק? שנאמר: 'לא תגורו מפני איש', רבי חנין אומר: לא תכניס דבריך מפני איש" (סנהדרין ו ע"ב; רמב"ם סנהדרין, פרק כב, הלכה ב). מובן שהתלמיד יעיר לרבו בדרך ארץ, אבל חובתו להעיר. זו חובת ביטוי ולא חופש ביטוי.

היה חבר כנסת, שאולי רבים שכחוהו, צ'רלי ביטון, מן "הפנתרים השחורים". כשנתנו לו את זכות הדיבור בכנסת, הוא עלה לדוכן, אבל המליאה של הכנסת הייתה ריקה, מלבד היו"ר התורן. צ'רלי ביטון, שלא היה בעל השכלה רשמית ובוודאי לא אקדמית, היה פיקח גדול, הפנה את פניו אל הקיר, אל אולם המליאה הריק, ואמר: כבוד הכנסת הריקה. אני מספר את הסיפור הזה כדי להדגים מהו חופש ביטוי או זכות הביטוי בפועל. לפי הדמוקרטיה המודרנית, מי שמתבטא מכוח חופש הביטוי או זכות הביטוי אין בהכרח מי ששומע אותו, ויכול להיות שאיש אינו שומע אותו. אם כן, מה הועילו חכמי הדמוקרטיה בתקנם להעניק חופש ביטוי או זכות ביטוי.

לא כן בתורת ישראל. **יש בה חובת ביטוי ויש בה חובת שמיעה**. כדי להתייחס באופן ענייני ואמתי לדבריו של כל אדם, כי האמת מחייבת כל אדם. לפי זה, יש בתורה ערכי דמוקרטיה אמתיים יותר מאשר בדמוקרטיה המודרנית, ואנו צריכים להיאבק למענם ולהראות שיש לדמוקרטים מה ללמוד בעניין הזה.

ישראל כמדינה יהודית יהדותית ודמוקרטית

במגילת העצמאות נאמר שעם ישראל הקים את מדינתו בארץ ישראל, כלומר שמדינת ישראל היא של העם היהודי. בחוקי היסוד נאמר שמדינת ישראל היא מדינה יהודית דמוקרטית. כלומר, מדינת ישראל כמדינת העם היהודי צריכה להיות מושתתת על ערכי היהדות והדמוקרטיה.

דא עקא, בבית המשפט העליון שולטת בכיפה האסכולה שיש לשים דגש יותר על ערכי הדמוקרטיה מאשר לערכי היהדות. יש מבעלי אסכולה שהם בדעה שהיהדות והדמוקרטיה אינן יכולות לדור זו עם זו בכפיפה אחת, ורק בשביל דו הקיום בין דתיים לבין לא דתיים, הם אנוסים לשלם לפחות מס שפתיים לערכי היהדות, כשם שהסכימו בעל כורחם שהנישואין והגירושין בין יהודים יהיו רק לפי דין תורה. כי הם יודעים שבלי נישואין וגירושין על פי דין תורה, יהיה פילוג בעם בין דתיים ולא דתיים.

אולם עמדתם זו של שופטים בבית המשפט העליון, האמור לעצב את פני החברה בישראל ולהתוות את דרכה, נובעת בהרבה מקרים או מתוך ניכור למקורות היהדות או מתוך בורות במורשת ישראל. וזאת אני קובע כמי שהשתתף שנים רבות בעריכת פסקי דין של בית המשפט העליון, כשהייתי אחראי על תחום המשפט העברי. זאת ועוד. גם רבים בחברה היהודית בארץ מנוכרים למורשת עמנו ובורים ועמי ארצות בתחום זה.

כי לא ניתן חינוך לילדי ישראל למשמעות היהודית שיש לנישואין וגירושין כדת משה וישראל ולחשיבות העליונה לשמירת האחדות של עמנו ועל ייחודיותו. לכן הדור הצעיר הולך יותר ויותר ומתנתק משורשי היהדות ומתנגד לנישואין וקידושין כדת משה וישראל. וכן אין מחנכים את ילדי ישראל לערכים הדמוקרטיים ביהדות שהם עולים על ערכי הדמוקרטיה המודרנית, כפי שראינו לעיל. ואם כן, המשך מצב עגום זה יגרום לכך שביום מן הימים חוק הנישואין והגירושין כדת משה וישראל יקרוס מכוח מתנגדים בטענה שהוא בגדר כפייה דתית. במצב דברים זה, יהיה פילוג בעם בין דתיים לבין לא דתיים. והלא דתיים יתבוללו. וככל שבית המשפט יתעלם מערכי היהדות, וייצמד רק לערכי הדמוקרטיה המערבית, לא לאורך ימים תמשיך מדינת ישראל להיות מדינת העם היהודי, אלא מדינה לאזרחיה.

לכן, אם חפצי חיים לאומיים אנחנו, עלינו להמשיך לשמור על עמנו, על אחדותו וייחודיותו, כי לשם כך נוסדה מדינת ישראל. בשביל לשמור על עמנו, על המדינה לחנך את ילדי ישראל לערכי היהדות, ובמיוחד לערכים הדמוקרטיים שבהם ולערכי המשפחה כדת משה וישראל. אז, ורק אז, תהיה מדינת ישראל מדינת העם היהודי. כי הערובה להיות מדינת ישראל מדינת העם היהודי היא היותה מדינת יהודית יהדותית בתכניה ובערכיה וגם דמוקרטית. כי כבר אמרנו שיש ביהדות ערכי דמוקרטיה נפלאים העולים לאין ערוך על הדמוקרטיה המודרנית, והוכחנו שיש לדמוקרטיה המודרנית חסרונות וחולשות קשים מנשוא. כך שרק שילוב של יהדות עם דמוקרטיה הוא השילוב המנצח.

החזון: תמורה לחיי דעת ודת

כבר עמדנו על כך שאי אפשר לה ליהדות למצות את עצמה בלי התגשמות החזון של נביאי ישראל. ולפי החזון, העם היהודי והאנושות הם בתהליך ממושך ומתמשך להתפשטות הדעת בקרב בני האדם. כלשון הנביא: "ומלאה את הארץ דעה כמים לים מכסים".[14] וככל שתתפשט הדעת, כן תתקבל ותתפשט דת היהדות על כל ערכיה.

גם ראינו כיצד הרמב"ם סבור שאפילו הנצרות והאסלאם הן גורמות לכך, ותגרומנה יותר ויותר להתפשטות האמונה היהודית באל אחד בקרב האנושות.

14 ראה רמב"ם, סוף משנה תורה, שם, פרק יב, הלכה ה.

ואם כן, ככל שתרבה הדעת, לא תהיינה מחלוקות רבות בין הדעת ובין הדת. והדת לא תמשיך להיות מוקצה מחמת מיאוס אצל בעלי הדעת. וככל שהדת והדעת יהיו שלובות יחדיו, יבקשו את הדת הזאת ויבקשו את הדעת הזאת. כי הן הערובה לבני אדם ערכיים ולחברה ערכית ולעם יהודי ייחודי בערכיו. ואז יבוא מלך המשיח וינסה להשליט את החזון הזה לא רק בתוך עמנו, כפי שאומר הרמב״ם, אלא בתוך האנושות כולה. אבל לא בכפייה, אלא בהסברה ובהקרנה, תוך שהעם היהודי הופך להיות מודל לחיקוי, אור לגויים. אז, ורק אז, תתגלה הדמוקרטיה היהודית היהדותית, שהיא כאמור עולה עשרות מונים על הדמוקרטיה המודרנית.

סיכום

יהדות ודמוקרטיה ילכו יחדיו, אלא שאנו מצויים עתה רק בשלב המצוי, וצריכים אנו לצאת מאדישותנו, ועלינו להיות פעילים, להתווכח בכבוד ובאופן מושכל על מהות הדמוקרטיה בלי לפחד. להעמיד דברים על כנם ולהצביע על ההרס הנגרם לחיים הערכיים על ידי הדמוקרטיה המודרנית, ועל הסכנה להתבוללות שיש בה לעמנו. ועל הסכנה שיש בה להמשך קיומה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי. עלינו להשפיע כמה שיותר, אבל תוך אמונה עזה בחזון ישראל שאכן באמת מלך משיח בא יבוא, ואז בעזרת השם יתברך, אפילו אחינו אשר השתחוו לעגל הזהב של הדמוקרטיה המערבית הזאת, הנגועה בהרבה נגעים, עוד יבואו ויאמרו שיש משהו נעלה ביותר, והוא שלטון התורה של מלכות ישראל. כי המלך בישראל אינו רודן. המלך בישראל מתמנה על ידי בית דין ועל ידי סנהדרין של שבעים ואחד, והוא כפוף למערכות האלה וכפוף לכהן ולנביא ולסנהדרין. הוא כפוף לתורת ישראל, שהיא תורת ה׳, אחת לאחת. אם הוא חשוד בעברה, מעמידים אותו לדין. והנביא יכול להוכיחו בתקיפות מרובה. ואם אינו מתנהג כן, הוא מרשעי ישראל.

לא נותר לנו אלא להתפלל שהקב״ה יזכה אותנו כי אכן בזכות אור התורה, ובמיוחד אור משנתו של הרמב״ם, נגיע לישועה השלמה והאמתית במהרה בימינו. אמן.